

KRAJ POVIJESTI ILI NOVA EPOHA?

Vladimir Jelkić

Filozofski fakultet, Osijek
vjelkic@ffos.hr

Primljeno, 5. srpnja 2008.

Autor svoj članak počinje analizom termina Kraj, te u svezi s time analizira problem kraja povijesti u Hegelovoj filozofiji povijesti. Središnji dio rada bavi se Nietzscheovim promišljanjem povijesti, koje je imalo veliki utjecaj na suvremenu filozofiju povijesti. Prihvaćajući Nietzscheovu argumentaciju, autor tvrdi da nije na svome kraju povijest, nego samo jedna interpretacija povijesti. Preko Adorna, Foucaulta i Vattima autor otvara niz pitanja vezanih uz problematiku socijalne filozofije i bioetike. Autor zaključuje da će kapitalizam vjerojatno i postati globalni sustav proizvodnje i razmjene, ali da Zapad i vrijednosti na kojima je zasnovan gotovo sigurno neće biti globalna civilizacija.

Ključne riječi: epoha, filozofija povijesti, interpretacija, moć, napredak, nihilizam

Kad se govori o kraju, nužno se prisjetiti početka. Kao što je točno upozorio Gadamer: »Između ovog dvoga, početka i kraja, postoji neraskidiva veza.«¹ Nešto jest početak samo u odnosu prema nekom kraju ili cilju. Kad kažemo »početak« moramo reći na što se odnosi taj početak, inače naš iskaz nema smisla. Smisao početka nečega daje anticipacija njegova kraja. Danas je vrlo rašireno mišljenje o kraju jednog razdoblja (ili čak kraju povijesti) i o početku nečega novog, nove epohe. Od Hegela do danas se raspravlja o »kraju povijesti«, »kraju metafizike«, »kraju moderne«, »smrti boga«, »propasti Zapada« i »kraju čovjeka«.

Kao što je poznato, Hegel u Uvodu svoje *Filozofije povijesti* navodi da postoje svega tri načina razmatranja povijesti. Prvi je *izvorna povi-*

¹ Hans-Georg Gadamer, *Početak filozofije*, Hrvatski studiji – Studia Croatica, Zagreb 2000., str. 15 (Preveli Tomislav Bracanović i Željko Pavić).

jest. Povjesničari kao što su Herodot ili Tukidid opisuju ono što su više ili manje proživjeli. Zbog toga se takva razmatranja odnose na kratka razdoblja. Pisci takvih razmatranja, prema Hegelovu mišljenju, trebaju biti ljudi na visokom položaju, koji imaju dobar neposredan uvid u povijesna događanja, kao što su to, primjerice, bili Julije Cezar ili Friedrich Veliki. Drugi način razmatranja povijesti jest *reflektirana povijest*. Prema Hegelu, to je takva povijest kojoj prikazivanje prelazi sadašnjost (s obzirom na duh, a ne na vrijeme). Ovaj način razmatranja ima nekoliko podvrsta: opća povijest, pragmatička povijest, kritička povijest i povijest koja prikazuje »nešto djelomično« (npr. povijest umjetnosti ili religije). Kao treći način, Hegel navodi *filozofijsku povijest*. Radi se o misaonom razmatranju povijesti. Bit stvari je u sljedećem: »Jedina misao koju filozofija donosi sa sobom jest jednostavna misao uma, da um vlada svijetom, dakle da je i u svjetskoj povijesti zbivanje bilo umno.«² Iz ovoga Hegel dosljedno izvodi zaključak: »Naše je razmatranje utoliko neka teodiceja, opravdanje boga, koje je Leibniz metafizički pokušao na svoj način u još neodređenim, apstraktnim kategorijama, tako da bi se imalo shvatiti zlo u svijetu, misaoni duh pomiriti sa zlom.«³ Ovdje je ključni pojam *pomirenje* – do pomirenja se dolazi uz pomoć svijesti o tome što je krajnja *svrha svijeta*. Hegelov odgovor na pitanje o krajnjoj svrsi je poznat: krajnja je svrha svijeta svijest duha o njegovoj slobodi. To je ono što bog hoće sa svijetom, stoga je ispunjavanje božjeg plana svjetska povijest. Ona se odvija u napredovanju svijesti o slobodi. To napredovanje trebamo spoznati u njegovoj nužnosti: samorazvoj duha od nižih prema višim stupnjevima. Na svjetskopovijesnom planu samorazvoj duha se očituje u trima epohama: orijentalni svijet, antički svijet i kršćansko-germanski svijet, gdje povijest završava. Pomirenje je postignuto i duh prelazi u viši stupanj. Duh se iz sfere objektivnog uzdiže k apsolutnom duhu (religija, umjetnost, filozofija – apsolutno znanje).

Kao što je rekao Adorno, kritika Hegelove filozofije povijesti vrijedi za svaku filozofiju povijesti: »Nakon katastrofa, bilo bi cinično tvrditi kako postoji svjetski plan u smjeru boljega koji se manifestira u povijesti i koji tu povijest povezuje.«⁴ Adornova kritika inspirirana je

² G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb 1966., str. 15 (Preveo Viktor D. Sonnenfeld).

³ Ibid., str. 21.

⁴ Theodor W. Adorno, *Negative Dialektik*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1987., str. 314.

Nietzscheom koji je smatrao da je kod Hegela riječ o »historiji prekrštenoj u filozofiji«. ⁵ Hegel, dakle plaća danak povijesti. Njegov kritičar Adorno tvrdi da je »svjetski duh« »totalitarnost koja nema interesa za žive« i da izražava realni primat cjeline. Iz toga proizlazi da povijest nema cjelokupni subjekt koji bi se mogao konstruirati. Usto, kod Hegela se poredak smatra *a priori* dobrim, ne mora se opravdavati pred onima koji pod njim žive. To je, zapravo, u biti Nietzscheove teze prema kojoj »Hegelova koncepcija uvijek staje na stranu pobjednika – na pobjednikovoj je strani i pravo i um, on predstavlja napredak čovječanstva«. ⁶

Za Nietzschea je sama ideja napretka lažna, a pogotovo je pogrešno vjerovanje u svrhu, u cilj toga proklamiranog procesa. Prema Nietzscheovu mišljenju, povijest ne može biti nešto završeno dok bi istodobno stupnjevi njezina napredovanja bili jedanput zauvijek procijenjeni i vrednovani. Za Nietzschea je, dakle, bitno da nam povijest govori nešto novo, da svakoj generaciji kazuje novu istinu. Nema pomirenja, nema definitivne interpretacije, nema konačnog cilja, a pogotovo nema idealnog stanja nakon dostizanja tog cilja ili svrhe. Zbog toga historijsko obrazovanje treba biti u službi budućnosti i »vođeno nekom budućom kulturom«. Nietzschea u prvom redu zanima kakva je korist ili šteta različitih shvaćanja povijesti za pojedince ili narode.

Nietzsche razlikuje tri vrste shvaćanja povijesti: monumentalno, antikvarno i kritičko. ⁷ Monumentalno shvaćanje u povijesti nalazi simbole i primjere, te ih ističe kao nešto što bi trebalo biti nastavljeno. Ovakvim se shvaćanjem iz povijesti kao otoci izdižu samo pojedine činjenice, ostalo se zaboravlja, te je pogled na cjelinu sužen. Smisao ovakvog načina gledanja na povijest jest u tome što jaki ljudi ne mogu naći uzore u sadašnjosti, te ih traže u prošlosti. Veliki trenuci pojedinaca u ovom su shvaćanju još uvijek nešto živo i veliko, a ono što je veliko, treba biti vječno. Nasuprot ovome, za antikvarno shvaćanje sve je iz povijesti podjednako važno, nema vrijednosnih razlika. Kroz takvo gledanje i male, prolazne stvari dobivaju svoju vlastitu vrijednost i nepovredivost. U ovom shvaćanju za stvari prošlosti nema vrijednosnih

⁵ Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb 1988., str. 201 (Preveo Ante Stamać).

⁶ Ibid., str. 202.

⁷ Friedrich Nietzsche, *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*, *Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, Band 1., ur. Giorgio Colli i Mazzino Montinari, DTV, München 1999., str. 258–270.

razlika. Nietzsche smatra da se na taj način paralizira aktivni čovjek, odbacuje se novo i ono što nastaje – poštuje se samo starina. Ne stvara se ništa novo, nego se teži zbroju svega što je bilo. Kritičko pak shvaćanje polazi od sadašnjosti, a prošlost proučava na kritički način izabirući iz nje ono na čemu se može graditi budućnost. Na taj se način sama povijest stavlja pred sud. Razbija se prošlost da bi se moglo živjeti. Nietzsche o tome kaže: »Tu ne sudi pravednost. Živjeti i biti nepravedan ista je stvar.«⁸

Ako prihvatimo Nietzscheovu argumentaciju, moramo zaključiti da nije, niti može biti, povijest na svome kraju, nego je na kraju jedna interpretacija povijesti i u konačnici jedno tumačenje svijeta koje je rezultiralo nastupom epohe nihilizma. Znači da nije problem same povijesti (u smislu postmoderne priče »nema jedinstvene povijesti«, ostale su pri-povijesti), u pitanju smo mi i život. Već smo konstatirali da je »napredak« za Nietzschea jednostavno moderna ideja, a to za njega odmah znači i lažna ideja.⁹ »Vrijeme se ne kreće naprijed – rado bismo vjerovali da se i sve što je u njemu kreće naprijed – da je razvoj prema naprijed. Privid je to koji zavodi i najrazboritije. Ali devetnaesto stoljeće nije nikakav napredak prema šesnaestom.«¹⁰ Mi, dakle, živimo u vremenu u kojem je ideja o »istinskom svijetu« do kojega je kroz neki napredak moguće dospjeti, odbačena. Je li uopće moguć nekakav smisao povijesti?

U vrlo kratkom poglavlju *Sumraka idola* koje je naslovljeno »Kako je istinski svijet postao bajkom. Povijest jedne zablude«, Nietzsche skicira povijest europskog mišljenja i promatra ga kao povijest platonizma.¹¹ Platonova ideja (kao ono što istinski jest) odmah se stavlja u relaciju spram čovjeka i njegova odnosa prema istinskom svijetu: »Istinski svijet dostižan mudromu, pobožnomu, kreposnomu – on živi u njemu, on jest taj svijet.«¹²

Onaj tko živi na određen način – odmaknut od osjetilnog, kao što je odmaknuta i sama ideja – može na istinski način korespondirati sa svijetom. Spoznaja ideja, koje su odvojene od svijeta bivanja, omogućuje prisutnost istinskog svijeta u ljudskom životu. No već na sljedećem

⁸ Ibid., str. 269.

⁹ Friedrich Nietzsche, *Der Antichrist*, KSA 6, str. 49.

¹⁰ Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, str. 49.

¹¹ Friedrich Nietzsche, *Götzen-Dämmerung*, KSA 6, str. 80–81.

¹² Ibid., str. 80.

stupnju istinski svijet postaje »... zasad nedostižan, ali obećan mudromu, pobožnomu, kreposnomu...«. Riječ je o kršćanskom platonizmu u kojem je tzv. istinski svijet prebačen u transcendenciju. On je *obećan*, mudrim, kreposnim i pobožnim ljudima. To znači da onostranost postaje određujuća za ponašanje ljudi. Bitno je da ljudi *vjeruju*, da imaju nadu da će se ispuniti ono što je obećano. Nije dakle više bitna spoznaja kao na prvom stupnju, nego nada utemeljena u vjeri.

Treći je stupanj već u novom vijeku. Um temeljen na samom sebi – to je za Nietzschea novovjekovno obličje platonizma. Riječ je, dakako, o Kantu. Kod Kanta je nadosjetilni svijet prezentan umu jedino u misli kojoj se ne da dodati objektivna realnost. Zbog zahtjeva praktičkog uma, Kant uvodi *regulativne principe ljudske spoznaje*: sloboda volje, besmrtnost duše i bitak boga.¹³ Ovi regulativni principi ne mogu biti predmet znanja. Prema tome, istinski je svijet nespoznatljiv, ali zbog potrebe utemeljivanja čovjeka uz pomoć praktičkog uma taj se svijet mora misliti kao postojeći.

Dalji korak je rađanje pozitivizma. Na kraju njemačkog idealizma nedohvatljivost istinskog svijeta pojavljuje se kao činjenica. Ako nešto ne možemo spoznati, onda nas to ni na što ne može obvezivati. Pozitivisti iz toga izvode zaključak da se život može utemeljiti jedino na činjenici. Na taj način znanost postaje mjerodavna – ona odlučuje o tome što je činjenica.

Tako smo stigli do petog stupnja na putu platonske metafizike: »Istinski svijet – ideja koja više nikomu ne služi, koja više i ne obavezuje – jedna beskorisna, suvišnom postala ideja, stoga jedna opovrgnuta ideja. Odstranimo je!«¹⁴ Nadosjetilni je svijet proglašen ništavnim, ideja istinskog svijeta je nedjelotvorna i nezbiljska, te nas se ništa ne tiče i stoga ju moramo odbaciti. To je razlog za slavlje slobodnih duhova, ističe Nietzsche. Međutim, već na sljedećem stupnju se postavlja pitanje – ako je istinski svijet uklonjen, koji je preostao? Nietzsche odmah odgovara: »Možda onaj prividni? Ali ne! Zajedno s istinskim svijetom uklonili smo i onaj prividni.«¹⁵ Na ovaj način Nietzsche opisuje dolazak europskog nihilizma, širenje besmisla i besciljnosti. Onaj svijet koji je životu davao ciljeve, a time i smisao, proglašen je »bajkom«, a osjetilni svijet jedinom realnošću. Međutim, tom je realnošću zagospo-

¹³ Friedrich Nietzsche, *Götzen-Dämmerung*, KSA 6, str. 80.

¹⁴ *Ibid.*, str. 81.

¹⁵ Friedrich Nietzsche, *Jenseites von Gut und Böse*, KSA 5, str. 152.

darila pozitivna znanost koja je svoju moć proširila na sva područja života. Nasuprot Hegelove teodicije i mišljenja svih onih koji anticipiraju utopijsko stanje sveopćeg pomirenja i ispunjavanju telosa povijesti u liku besklasnog društva, definitivne pobijede liberalne demokracije ili sveprisutne i konačne prevlasti znanstvene racionalnosti, svjetskopovijesnu situaciju karakterizira nešto posve drugo.

Nietzscheovo naviještanje i razotkrivanje nihilizma, te razumijevanje moći kao biti bića, pokazuje se kao ključ za razumijevanje utopijskog karaktera ideje o kraju povijesti i time kao polazna točka za pokušaj razumijevanja nove epohe. Nietzsche je smatrao da su njegovi suvremenici »posljednji Europljani s mirnom savješću«. ¹⁶ Mi smo već odavno zakoračili u vrijeme gdje nije moguće imati mirnu savjest! Zbog toga su ona pitanja koja je on otvorio i naša pitanja. Ipak, budući da kraj ne znamo, teško nam je reći što je počelo. Iako se možemo složiti s Gehlenom da u našem vremenu novina nije ništa »revolucionarno« i potresno, već naprotiv, ona omogućuje da sve stvari i dalje teku na isti način ili pak s Foucaultom koji je pod pojmom »epistemološkog sloma« podrazumijevao nenadanu promjenu u predodžbama, pri čemu ono nezamislivo postaje zamislivo, moramo barem približno pokušati ocrtno početak nove epohe. To ne znači da možemo s pouzdanjem reći što slijedi, ali svakako moramo pokušati. Stoga ima smisla prisjetiti se Adornova stava (iz *Tri studije o Hegelu*): »Filozofija ima posla s onim što nema svoje mjesto u unaprijed danom poretku misli i predmeta, kao što se to čini naivnosti racionalizma i što se može samo preslikati u nju kao u svoj koordinatni sistem.« ¹⁷ Idemo u neizvjesno, sve je otvoreno.

Ključno je pitanje možemo li iznova prisvojiti smisao povijesti. Sve naše dvojbe i strahovi proizlaze iz uvida u ugroženu opstojnost života samoga. Kao što kaže Romano Guardini: »Središnji problem oko kojega će kružiti budući kulturni rad, a o čijem će rješenju ovisiti ne samo blagostanje ili bijeda, već i život ili propast, jest moć. Ne njezin rast, jer taj se odvija sam od sebe; utoliko više, međutim, njezino obuzdavanje, njezina pravilna uporaba.« ¹⁸ Treba nam moć i nad moći samom!

¹⁶ Imanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb 1990., str. 181–183 (Preveo Viktor D. Sonnenfeld).

¹⁷ Theodor W. Adorno, *Tri studije o Hegelu*, Veselin Masleša, Sarajevo 1972., str. 91–92 (Preveo Aleksa Buha).

¹⁸ Romano Guardini, *Konac novog vijeka*, Verbum, Split 2002., str. 89 (Preveo Boris Perić).

Stoga pred nama stoji pitanje: koja instanca može tu moć osigurati? Problem je u onome što ističe Gianni Vattimo kad kaže: »Multiplicirala su se ‘središta’ povijesti – sile kadre prikupiti i prenijeti informacije na podlozi jedinstvene vizije, koja je svagda i ishod političkog izbora.«¹⁹ Moderna, koja je od svog početka europski (zapadnjački) projekt, istodobno želi biti *univerzalni* projekt. Kapitalizam će vjerojatno i postati globalni sustav proizvodnje i razmjene, ali Zapad i vrijednosti na kojima je zasnovan gotovo sigurno neće biti globalna civilizacija.

Literatura

- Adorno, Teodor W. (1972), *Tri studije o Hegelu*, Sarajevo, Veselin Masleša.
- Gadamer, Hans-Georg (2000), *Početak filozofije*, Zagreb, Hrvatski studiji – Studia Croatica.
- Guardini, Romano (2002), *Konac novog vijeka*, Split, Verbum.
- Hegel, Georg W. F. (1966), *Filozofija povijesti*, Zagreb, Naprijed.
- Nietzsche, Friedrich (1999), *Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, München, DTV.
- Vattimo, Gianni (2000), *Kraj moderne*, Zagreb, Matica hrvatska.

END OF HISTORY OR NEW EPOCH?

Vladimir Jelkić

The author begins his article with the analysis of the term End and with regard to this he analyses the issue of the end of history in Hegel's philosophy of history. The main body of the article deals with Nietzsche's reflection of history, which has had a big impact on the contemporary philosophy of history. Accepting Nietzsche's arguments, the author claims that it is not the end of history but rather an interpretation of it. Citing Adorno, Foucault and Vattimo the author tackles a number of issues regarding the problems of social philosophy and bioethics. He concludes that capitalism will probably become a global system of production and trade, but the West and its values will almost surely not be a global civilization.

Key words: *epoch, philosophy of history, interpretation, power, progress, nihilism*

¹⁹ Gianni Vattimo, *Kraj moderne*, Matica Hrvatska, Zagreb 2000. (Preveo Mario Kojić).